

Сутнісні та змістові аспекти етнопедагогічної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва

Науково-теоретичне обґрунтування етнопедагогічної свідомості майбутнього вчителя музичного мистецтва базується на системі цінностей української етнічної педагогіки у відповідності до взаємозв'язку домінуючої цінності-цілі, цінностей-засобів та цінностей-відносин. Іntenціональність як важливий фактор підвищення якості вокального, вокально-хорового та інструментального навчання розглядається в контексті підвищення емоційного відгуку на українську народну музику, яка втілює естетику виховного ідеалу українства. Етнопедагогічна свідомість майбутнього вчителя музичного мистецтва є змістовою складовою загальної етнопедагогічної культури особистості, інтегрує етнопедагогічне мислення та етнопедагогічну діяльність.

Ключові слова: етнопедагогічна свідомість, етнопедагогічна культура, майбутній учитель музичного мистецтва, українська етнопедагогіка, системний підхід, інтенціональність.

Вступ. Сучасні соціокультурні тренди й освітні тенденції в Україні пропонують нові трактування ментально-ціннісних аспектів виховних ідеалів українського народу. Саме аксіологічні основи української етнічної педагогіки й виховання, втілені в українській духовній і матеріальній культурі, детермінують на сьогоднішній день провідні вектори розвитку українського суспільства, спрямовані на визначення й досягнення освітнього ідеалу нації. Осмислення української етнічної педагогіки в якості фундаменту національної системи освіти не тільки уможливує розвиток і функціонування освітніх процесів у річищі кристалізованої віками української духовності, але й забезпечує збереження й подальше транслювання свідомості етносу, що є не тільки українським, але й загальносвітовим трендом. Але процес формування духовної культури в будь-якому соціумі не може бути відірваним від таких етнічно-аксіологічних констант як система цінностей етнічної педагогіки та її виховні ідеали, що складають підґрунтя для розвитку в свідомості молодих українців соціокультурних складників, відповідних узагальненим компонентам духовності рідного народу.

Водночас, цілеспрямовано й усвідомлено формувати у школярів духовну культуру на основі системи цінностей українського народу може тільки такий вчитель музичного мистецтва, особистісні переконання, принципи й уявлення якого ґрунтуються на духовних і матеріальних цінностях і виховних ідеалах, сформованих педагогічним досвідом українського народу протягом багатьох століть – тобто на системі цінностей української етнічної педагогіки.

Транслювання означеного аксіологічно-педагогічного досвіду, закарбованого в свідомості етносу й втіленого в українському музичному фольклорі, формування на цьому благодатному ґрунті особистості дитини у відповідності до українського виховного ідеалу, є одним з найважливіших завдань сучасного українського вчителя мистецтва. Але для того, щоб вчителі мистецтва чітко усвідомлювали цю

¹ Голубицька Надія Олександрівна, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.
<https://orcid.org/0009-0001-6873-5113>

місію, українські музично-педагогічні ЗВО мають сформувати, в першу чергу, в самих студентів етнопедагогічну свідомість як спосіб світосприйняття і основу для організації власної фахової діяльності.

Сформованість етнопедагогічної свідомості в майбутнього педагога-музиканта уможливорює під час надання школярам знань у галузі музичного мистецтва розвиток різноманітних музично-творчих здібностей і умінь, а також таку організацію мистецького навчання, у процесі якого на базі системи цінностей української етнопедагогіки відбувається їх духовний розвиток, відповідний виховному ідеалу українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний огляд наукових праць етнопедагогічного спрямування засвідчує, що означена проблематика висвітлювалась всебічно. Зокрема, Г.Лозко окреслила етнологічні аспекти цієї проблеми [10]. Н.Коротеева, Ю.Руденко визначають українську етнічну педагогіку в якості засадничої основи національного виховання, невичерпного джерела народної мудрості, яке володіє багатою палітрою педагогічного інструментарію етнопедагогічних методів та засобів [9] [11]. О.Хоружа спрямовує свою увагу на фольклористичні аспекти народного виховання, детально висвітливши й розвинувши науковий напрям щодо формування етнопедагогічного мислення майбутнього педагога-музиканта [13], [14], [15]. Водночас, проблематика етнопедагогічної свідомості майбутнього вчителя музичного мистецтва не віднайшла повномасштабного висвітлення й розв'язання, що обумовило актуальність даної теми.

Метою статті є дослідження, теоретичне обґрунтування й формулювання сутності та змісту етнопедагогічної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності та змісту етнопедагогічної свідомості студентів факультетів мистецтв зобов'язує до всебічного розгляду цього поняття. Історичний аспект дослідження поняття «етнопедагогічна свідомість» дозволяє стверджувати, що цей термін було розроблено В. Ніколаєвим, Л. Севериною, О. Хоружою на основі аналізу поняття «етнопедагогічна культура» у контексті системного підходу. Дослідники визначають у змісті феномену етнопедагогічної культури інтеграцію етнопедагогічної свідомості, етнопедагогічного мислення та етнопедагогічної діяльності [14]. Зокрема, наукове бачення О. Хоружої щодо етнопедагогічної культури вчителя музичного мистецтва окреслює цю дефініцію в якості багатоелементної системи, що ґрунтується на аксіологічно-етнопедагогічній системі цінностей педагогіки українства [15].

Застосування аксіологічного, діяльнісного та компетентнісного підходів дозволило нам створити авторське визначення етнопедагогічної культури майбутніх учителів музичного мистецтва як інтегративної якісної характеристики особистості, яка поєднує етнопедагогічну спрямованість фахової музично-педагогічної діяльності, високий рівень володіння практичним досвідом народного виховання й навчання, перманентне самовдосконалення у галузі провадження етнопедагогічної й етномузичної діяльності на базі систематичного застосування українського музичного фольклору і національного музичного мистецтва як опорних засобів української етномузичної педагогіки.

Для дослідження сутності етнопедагогічної свідомості студентів факультетів мистецтв як інтегрованої складової етнопедагогічної культури доречно, на нашу думку, застосувати системний підхід, тому що необхідно не тільки визначити роль і місце етнопедагогічної свідомості у системі етнопедагогічної культури, а й встановити змістові складові структури етнопедагогічної свідомості.

Розроблена рядом вчених (Р. Акоф, А. Берг, Р. Берталанфі, Н. Вінер, С. Гончаренко, У. Р. Ешбі та ін.), які займалися проблематикою системного підходу для написання наукових досліджень, концепція цього підходу затвердила основні його характеристики, серед яких: цілісність, узгодженість і тісна інтеграція складових, взаємозв'язки між ними, що забезпечують цілісність будь-якої системи [7].

Залучення до розгляду етнопедагогічної свідомості системного підходу дозволяє встановити наступне:

- вимір зовнішнього функціонування етнопедагогічної свідомості у контексті системного підходу дозволяє розглядати цей феномен як елемент-характеристику цілісної системи етнопедагогічної культури;
- вимір внутрішнього функціонування етнопедагогічної свідомості у контексті системного підходу дозволяє з'ясувати її власну структуру як складну систему, котра володіє певними компонентами у своєму складі.

Етнопедагогічна свідомість майбутніх учителів музичного мистецтва гармонійно інтегрує у собі певні універсальні характеристики свідомості особистості як психологічного феномену, педагогічні, національно-ментальні й безпосередньо етнопедагогічні властивості, а також специфічні особливості, пов'язані із музично-педагогічною і музично-виконавською діяльністю, до якої й готуються студенти музично-педагогічних ЗВО. Саме тому доцільно, на нашу думку, здійснити розгляд таких дефініцій, як «свідомість особистості», «педагогічна свідомість», «музична свідомість», «музично-педагогічна свідомість», «національна свідомість» тощо.

Свідомість особистості – це одне із засадничих понять, якими оперує філософська, соціологічна й психологічна думка. За визначенням С. Гончаренка, свідомість – це «властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові. Виникає тільки в суспільстві. За своєю природою свідомість є властивістю людського мозку. Сутність свідомості полягає у здатності людини відображати світ за допомогою понять» [7, 415].

За визначенням В. Соколової, національно-ментальний аспект дослідження поняття «свідомість» дозволяє констатувати, що національна свідомість забезпечує осмислення окремою особистістю і в цілому нацією власної місії щодо збереження й подальшої трансляції системи національних цінностей, акумульованих певною спільністю людей протягом історичного розвитку [12]. М. Боришевський стверджує тісний взаємозв'язок національної свідомості й національної самосвідомості у контексті станів певних соціально-психологічних очікувань, характерних як для нації в цілому, так і для конкретної персони, зосередженості на узагальненому баченні нацією власного образу і конкретному баченні особистістю свого «Я» [4].

Педагогічний аспект розгляду свідомості людини, яка фахово виконує педагогічну діяльність, окреслює цей феномен як ієрархічно побудоване, дворівневе, багатоелементне утворення, що функціонує на побутовому й науково-фаховому рівнях. Побутовий рівень педагогічної свідомості – це комплекс

педагогічно спрямованих поглядів, орієнтацій та взаємовідносин, які втілюють концентрацію сформованих у повсякденному житті результатів побутового педагогічного досвіду, оточуючих людину педагогічних явищ та фактів тощо.

Науково-фаховий рівень педагогічної свідомості представляє гнучку систему педагогічних знань, здатну до постійного удосконалення, яка знаходить своє вираження в педагогічному тезаурусі, ґрунтується на педагогічних принципах, концепціях, закономірностях, притаманних навчально-виховному процесу. Науково-фаховий рівень педагогічної свідомості детермінує характер провадження педагогічної діяльності фахівця, його розуміння свого місця у професії, а також усвідомлення місії педагога в суспільстві. Педагогічна свідомість направлена на рефлексивно-аналітичні заходи щодо з'ясування різних характеристик «Я-концепції» особистості педагога у контексті його фахової діяльності.

Етнопедагогічний аспект дослідження свідомості студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів представляє цей феномен як такий, що уможлиблює науково-теоретичний рівень акумулювання принципів, цінностей, методів і засобів, оскільки науково-систематизована етнопедагогічна свідомість закладає фундаментальний базис етнопедагогічної культури.

Філософський аспект розгляду етнопедагогічної свідомості уможлиблює, на нашу думку, розуміння цього феномену в якості діалектичної сукупності особистісного й загальнолюдського, національного й загальнонаціонального, етнопедагогічного й загальнопедагогічного факторів [2].

На нашу думку, етнопедагогічна свідомість ґрунтується на аксіологічному базисі педагогіки українського етносу, який являє собою усталену систему її цінностей, а також на певних поведінкових взірцях, представлених виховним ідеалом. Узагальнюючи наукові доробки В. Ніколаєва, Л. Севериної, О. Хоружої, система цінностей української народної педагогіки є цілеспрямованим системним утворенням, в якому роль спрямовуючого вектору виконує домінуюча цінність-ціль щодо формування взірцевої особистості, фізичний і духовний розвиток якої відповідає рисам, притаманним виховному ідеалу етносу.

Означеній цінності-цїлі поділяються на:

- цінності-відносини, які ґрунтуються на деонтології толерантних міжособистісних взаємин, притаманних українському етносу, на шанобливому ставленні до праці й особливо до праці на землі; на пріоритетному ставленні й повазі до навчання, а також на жертвовному ставленні до Батьківщини й священному обов'язку її захищати;

- цінності-засоби, які структуруються у відповідності до цінностей матеріальної культури, цінностей духовної культури й цінностей соціонормативної культури [14].

Характеризуючи змістове наповнення поняття «етнопедагогічна свідомість студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів», доцільно одразу ж поставити запитання щодо того, що саме є найбільш характерним у практичному сенсі для цього феномену? На нашу думку, найбільш характерним є наявність інтересу студентів до педагогіки українського народу, до її методів і засобів, зокрема до музичного фольклору й музичної національної культури, а також вияв художньо-естетичних потреб щодо слухання, виконання української народної, класичної та сучасної музики, бажання працювати із учнями, використовуючи українську народну пісенність [1].

Розуміючи інтерес до педагогіки українського народу, до музичного фольклору й музичної національної культури як активно-вибіркове ставлення. Він стимулює студентів до розширення кола знань у цих галузях, уможлиблює вироблення як особистісних педагогічних пріоритетів, що базуються на ціннісних основах української етнічної педагогіки, так і персональних смакових переваг щодо відбору музичного репертуару, здатності осмислювати власні смаки, а також сформувавши власну систему музично-педагогічних поглядів і переконань.

Продовжуючи розгляд етнопедагогічної свідомості студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів у контексті їх інтересів та художньо-естетичних потреб щодо пізнання цінностей і виховних ідеалів української етнічної педагогіки, доцільно звернути увагу на те, що стійкі інтереси й перманентне потребове спонукання утворюють певний вектор спрямованості особистості, який можна визначити як інтенціональність.

Поняття «інтенціональність» походить від слова «інтенція» і означає здатність свідомості особистості спрямовуватися на конкретний об'єкт. Це поняття, запроваджене основоположником феноменології Е. Гуссерлем і розвинуте Ф. Brentano, А. Мейнонгом та ін., дозволяє окреслити характерну властивість свідомості утворювати певний вектор, направлений на будь-які предмети, які знаходяться поза свідомістю [6]. Водночас особистість здатна завдяки інтенціональності усвідомлювати ці предмети у відповідності до індивідуальних рис і правил оточуючого середовища тощо.

З огляду на вищезазначене, для формування етнопедагогічної свідомості студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів важливим є педагогічне стимулювання інтенціональності як здатності спрямовувати свої пізнавальні інтереси й художньо-естетичні потреби на засвоєння цінностей українського етносу, втілених в українській народній музиці й поезії, в традиційній обрядовості і звичаях, в українській символіці, яка висвітлює історичний розвиток України загалом та її окремих регіонів зокрема, в національному класичному й сучасному мистецтві. Сформована інтенціональність етнопедагогічної свідомості майбутнього педагога-музиканта забезпечує також підвищення якості вокального, вокально-хорового й інструментального виконавства завдяки підвищенню емоційного відгуку на українську народну музику як естетичне втілення виховного ідеалу, який водночас є еталоном прекрасного у музичній та музично-педагогічній царинах [5].

Важливу роль для формування у студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів етнопедагогічної свідомості відіграє тандем поетичної й музичної образності, втілений в українському музичному фольклорі й національному українському музичному мистецтві, які є опорними засобами української етномузичної педагогіки.

Тобто здатність повноцінно сприймати ідейно-змістовий контекст української народної пісенності через призму її музично-поетичної образності стає головним фактором інтегрування музичної свідомості до складу етнопедагогічної свідомості майбутніх вчителів музичного мистецтва. Адже музична образність уможлиблює актуалізацію процесуальних станів музичної свідомості шляхом переведення абстрактних уявлень в конкретно-чуттєву форму під час спілкування студентів із музичними фольклорними творами або творами українських композиторів-класиків [8].

Таке переведення абстрактних уявлень в конкретно-чуттєву форму під час прослуховування або виконання студентами означених творів, проникнення в їх ідейно-образний світ відбувається лише за допомогою емоційно-чуттєвої сфери особистості. У зв'язку з цим важливою характерною властивістю етнопедагогічної свідомості студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів ми вважаємо не просто спроможність до повноцінного сприймання українського народного та класичного музичного мистецтва, а наявність позитивного емоційного супроводження під час діалогічного спілкування із ним, здатність до художньо-естетичного та інтелектуального занурення у зміст музичних творів – тобто вияв емоційної чутливості.

Емоційна чуйність стосується не тільки безпосередньо царини емоцій, але й інтелектуальної етнопедагогічної свідомості, яка торкається жанрово-стильових особливостей, засобів музичної й поетичної виразності фольклорних творів, розуміння фактури і музичної мови народного багатоголосся тощо. У цьому випадку включається ефект синергетичної взаємодії, коли інтелектуальний і емоційний чинники взаємно збагачують і доповнюють один одного.

Вельми важливою чинником етнопедагогічної свідомості студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів є етнічна самосвідомість. С.Гончаренко окреслює самосвідомість як «усвідомлення людиною себе самої як особистості, своїх фізичних сил і розумових здібностей, вчинків і дій, їхніх мотивів і мети, свого ставлення до зовнішнього світу, інших людей і до самого себе» [7, 413].

Усвідомлення студентами факультетів мистецтв педагогічних університетів приналежності до української або іншої етнічної спільноти виявляється у пізнавальному й афективному аспектах:

- пізнавальний аспект передбачає наявність сукупності знань щодо власної етнічної групи; до них належать знання щодо таких етно-диференціюючих характеристик, як мова, обрядово-звичаєва культура, фольклор, народні знання й ремесла, символіка та ін.;

- афективний аспект передбачає відчуття приналежності до етносу, оцінювання його характерних особливостей, емоційне забарвлення власного ставлення до того, що особа є представником цього етносу.

Отже, важливим фактором формування в студентів факультетів мистецтв етнопедагогічної свідомості є, на нашу думку, педагогічне стимулювання до рефлексивного оцінювання результатів власної самореалізації під час етнопедагогічної діяльності на уроках мистецтва у загальноосвітній школі. Окрім цього значну роль для формування етнопедагогічної свідомості відіграє практичний досвід міжетнічної комунікації. Такий досвід сприяє рефлексивному осмисленню характерних соціо-психічних складників як власного етносу, так і інших етнічних груп, уможливорює удосконалення міжетнічного спілкування, а також мотивує до пізнання ідентичності й менталітету свого народу.

З огляду на вищезазначене, доцільно зробити наступні висновки: дослідження феномену етнопедагогічної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва дозволило сформулювати авторське визначення її сутності в якості властивої педагогам-музикантам специфічної форми рефлексивного ставлення до фахового навчання і діяльності вчителя музичного мистецтва у контексті осмислення власного рівня етнопедагогічної підготовленості, володіння

системними знаннями, методами, засобами і прийомами, які визначають якість його етнопедагогічної діяльності. Етнопедагогічна свідомість, засновуючись на цінностях і виховних ідеалах педагогіки українського народу, закладає підґрунтя для формування етнопедагогічної культури майбутнього вчителя музики. Етнопедагогічна свідомість майбутніх учителів музичного мистецтва є цілісною багатоелементною системою, яка містить інтегровані складові, серед яких інтенціонально-ціннісний, образно-емоційний і рефлексивно-ідентифікаційний компоненти.

Розроблення сутності етнопедагогічної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва уможливило подальші наукові розвідки щодо визначення, теоретичного обґрунтування й проєктування педагогічного інструментарію для формування кожного із структурних компонентів досліджуваного феномену у процесі фахового навчання.

Література:

1. Авдієвський А.Т. (1991), Проєкт програм з музики середньої загальноосвітньої школи та позакласна робота з музики 1-4 класи. Київ: Освіта. 74 с.
2. Андрущенко В.П. (2000), Історія соціальної філософії: західноєвропейський контекст. Київ: Тандем. 406 с.
3. Березюк О.С. (2015), Етнопедагогіка: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 172 с.
4. Боришевський М. Й. (2000), Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут. 63 с.
5. Вовк М.В. (2009), Основи української музично-інструментальної педагогіки. Навчальний посібник. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. 170 с.
6. Волинка Г.І., Гусев В.І. (1999), Вступ до філософії: історико-філософська пропедевтика. Київ: Вища школа. 624 с.
7. Гончаренко С.У. (2011), Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене. Рівне: Волинські обереги. 552 с.
8. Козир А.В. (2011), Диригентсько-хорова підготовка як основа фахового становлення майбутнього вчителя музики». Молодь і ринок. №11 (82). С.19 – 24.
9. Коротеєва В.О. (1994), Науково-педагогічні основи вивчення української народної педагогіки в вузі (в трьох частинах). Частина перша. Миколаїв: Вища школа. 116 с.
10. Лозко Г. (2004), Етнологія України. Київ: Видавництво «Арт-Ек». 306 с.
11. Руденко Ю.Д. (2003), Основи сучасного українського виховання. Київ: Вид-во імені Олени Теліги. 328 с.
12. Соколова В.Ф. (2005), Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : дисертація кандидата психологічних наук: 19.00.07. Київ. 196 с.
13. Хоружа О.В. (2009), Етнопедагогічне мислення як інструмент удосконалення фахової підготовки майбутнього вчителя музики. Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки: Збірник наукових статей. Черкаси: Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького. С. 78-81.
14. Хоружа О.В. (2008), Сутність етнопедагогічного мислення майбутнього вчителя музики в контексті мистецької освіти. Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал №5. Львів: Національний університет «Львівська політехніка». С. 147-156.
15. Хоружа О.В. (2008), Українська музична етнічна педагогіка та її роль у становленні і формуванні музичної освіти України. Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання: Збірник матеріалів Другого всеукраїнського науково-практичного семінару студентів, аспірантів, молодих вчених (10-11 квітня 2008 р.). Дрогобич: Посвіт. С. 6-15.

HOLUBYTSKA Nadiia.**Essential and content aspects of ethno-educational awareness of future music teachers.**

In the article, the author theoretically substantiates and specifies the essence and content of the ethnopedagogical consciousness of the future music teacher in the context of a systemic approach. The ethnopedagogical consciousness of the future teacher-musician is considered as a meaningful component of ethnopedagogical culture, which integrates ethnopedagogical thinking and ethnopedagogical activity in its structure together with ethnopedagogical consciousness. The scientific-theoretical substantiation of the ethno-pedagogical consciousness of the future music teacher is carried out on the basis of the value system of Ukrainian ethnic pedagogy, built in accordance with the dominant value-goal, values-means and values-relationships in the context of the need to form intentionality as an important factor in improving the quality of vocal, vocal-choral and instrumental learning thanks to the increase in emotional response to Ukrainian folk music, which embodies the aesthetics of the educational ideal of Ukrainianness.

Keywords: ethnopedagogical consciousness, ethnopedagogical culture, future music teacher, Ukrainian ethnopedagogy, systematic approach, intentionality.

References:

1. Avdievskiy A.T. (1991), Project of programs in music of the secondary comprehensive school and extracurricular work in music grades 1-4. Kyiv: Education. 74 p.
2. Andrushchenko V.P. (2000), A History of Social Philosophy: The Western European Context. Kyiv: Tandem. 406 p.
3. Berezyuk O.S. (2015), Ethnopedagogy: educational and methodological manual. Zhytomyr: Publication of ZhDU named after I. Franko. 172 p.
4. Borishevskiy M.Y. (2000), National self-awareness in the civic formation of the individual. Kyiv: Berkut. 63 p.
5. Vovk M.V. (2009), Fundamentals of Ukrainian musical-instrumental pedagogy. Tutorial. Ivano-Frankivsk: "Play" Publishing House of CIT of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University. 170 p.
6. Volinka G.I., Gusev V.I. (1999), Introduction to Philosophy: Historical and Philosophical Propedeutics. Kyiv: Higher School. 624 p.
7. Honcharenko S.U. (2011), Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary. The second edition, supplemented. Rivne: Volyn charms. 552 p.
8. Kozyr A.V. (2011), Conductor and choral training as a basis for the professional development of the future music teacher". Youth and the market. #11 (82). pp. 19 - 24.
9. Koroteeva V.O. (1994), Scientific and pedagogical foundations of the study of Ukrainian folk pedagogy at a university (in three parts). Part one. Mykolaiv: Higher School. 116 p.
10. Lozko G. (2004), Ethnology of Ukraine. Kyiv: Art-Ek Publishing House. 306 p.
11. Rudenko Yu.D. (2003), Basics of modern Ukrainian education. Kyiv: Olena Teliga Publishing House. 328 p.
12. Sokolova V.F. (2005), Psychological features of the development of national self-awareness of student youth by means of Ukrainian literature: dissertation of a candidate of psychological sciences: 19.00.07. Kyiv. 196 p.
13. Khoruzha O.V. (2009), Ethno-pedagogical thinking as a tool for improving professional training of future music teachers. Herald of Cherkasy University. Pedagogical sciences series: Collection of scientific articles. Cherkasy: Cherkasy National University named after B. Khmelnytskyi. pp. 78-81.
14. Khoruzha O.V. (2008), The essence of the ethnopedagogical thinking of the future music teacher in the context of art education. Pedagogy and psychology of professional education: Scientific and methodological journal No. 5. Lviv: Lviv Polytechnic National University. P. 147-156.
15. Khoruzha O.V. (2008), Ukrainian musical ethnic pedagogy and its role in the establishment and formation of music education in Ukraine. History, theory and practice of musical and aesthetic education: Collection of materials of the Second All-Ukrainian scientific and practical seminar of students, graduate students, young scientists (April 10-11, 2008). Drohobych: Enlightenment. P. 6-15.